

Małgorzata Ciunovič

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

m.ciunowicz@uksw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4573-4182

LUDZKI CZŁOWIEK. O RZADKIM, LECZ INTERESUJĄCYM UŻYCIU POLSKIEGO PRZYMIOTNIKA W ZESTAWIENIU Z ANGIELSKIM *HUMAN*

1. UWAGI WSTĘPNE

Ludzki człowiek, nawet nie dał pokuty... (1) podsumowuje postawę kapłana. *Jako szef ludzki człowiek [...] nigdy nikogo nie zwolnił dyscyplinarnie, choć to się niektórym należało* (2) komentuje podwładny. *Dobrze, że prodziekan to ludzki człowiek i nie patrzy na okoliczności* (3) cieszy się studentka, która rozmowę z nim – zamiast na dyżurze, na który się nie dostała – odbyła przy jego samochodzie. Wszystkie powyższe cytaty ilustrujące użycie przymiotnika *ludzki* w Narodowym Korpusie Języka Polskiego łączy swoiste rozumienie tego leksemu. W tym artykule postaram się odpowiedzieć na dwa pytania: po pierwsze, co znaczy *być ludzkim* w powyższych (i podobnych) wypowiedziach, a także – czy to rozumienie występuje również w języku angielskim.

Na potrzeby artykułu wykorzystałam narzędzia pragmatyki lingwistycznej. Za Charlesem W. Morrisem (1938) rozumiem pragmatykę jako dział językoznawstwa dotyczący stosunku między uczestnikami komunikacji a znakami. Istotne będą w analizie informacje o postawach nadawcy względem komunikatu, jego intencji i nastawieniu emocjonalnym (por. Grzegorzczkowska 1990: 29; Szczepankowska 2011: 114–115; Kalisz 1993) oraz cały kontekst wypowiedzi, słowem: język w użyciu, a więc w konkretnej, możliwie najdokładniej opisanej sytuacji komunikacyjnej.

W artykule porównam znaczenia omawianych przymiotników (polskiego i angielskiego) wyróżnione przez leksykografów, a następnie poddam analizie cytaty z korpusów językowych (Narodowego Korpusu Języka Polskiego, British National Corpus oraz Corpus of Contemporary American English) zawierające związek wyra-

zowy *ludzki człowiek*. Będę go traktowała jako konstrukcję językową, w której aktualizuje się analizowane przeze mnie znaczenie kontekstowe przymiotnika *ludzki*.

2. JĘZYK POLSKI: LUDZKI

Słowniki języka polskiego konsekwentnie rozgraniczają znaczenie neutralne omawianego przymiotnika od jego znaczeń nacechowanych. Hasła w SJPDor¹, SWJP, ISJP oraz WSJP PAN porządkują je w następujący sposób:

SJPDor

1. 'dotyczący człowieka lub ludzi, należący do człowieka': Mam niezłą pamięć ludzkich twarzy i raz spotkanego człowieka poznam w wiele lat później. BRAND. K. *Troja 105* [...]. $\diamond$ *fraz.* Oko ludzkie nie widziało, ucho ludzkie nie słyszało 'nikt nie widział, nikt nie słyszał': Przyjdź do sadu wieczorem, tylko żeby cię ludzkie oko nie widziało. GOJ. *Dwoje 85*. [...]. Δ Przechodzi ludzkie pojęcie, wyobrażenie 'jest trudne do zrozumienia, niezwykle' [...].
2. 'właściwy naturze człowieka, zgodny z naturą człowieka, pojmowaną jako dobra, stąd: odznaczający się przychylnością, wyrozumiałością względem innych ludzi; humanitarny, miłosierny, łagodny, życzliwy (dawniej także gościnnie)': Musiałem być bezwzględny, po prostu brutalny, wyzuty pozornie z ludzkich uczuć. MORC. *Inż. 142*. Zakochała się w tobie na śmierć i życie. Rzecz dziewczynska, rzecz ludzka. ŻER. *Przedw. 249*. Żony emira zajęły się w dość ludzki sposób lewie żywą ze zmęczenia Nel. SIENK. *Pust. I, 127*. [...].
3. 'odpowiedni dla ludzi, możliwy dla nich do wytrzymania, taki jak należy': Może zająć się domem, który przecież pochłania tyle trudu, zwłaszcza gdy ktoś chce utrzymywać go w ludzkim stanie. BRAUN *Lewanty 91* [...] Dotąd ludzkiej recenzji o twoich dziełach nie czytałem i widzę w recenzentach ciasny sposób widzenia. MICK. *Listy I, 261*.
4. *przestarz.* 'należący do służby, najemników' [...].
5. *gw.* 'obcy, cudzy': Ludzkie dzieci są grzeczne, a nasze nie.

SWJP

1. 'mający związek z człowiekiem, z ludźmi; należący do człowieka, przynależny człowiekowi': Ciało ludzkie. Ludzkie kości [...].
2. 'odznaczający się przychylnością, wyrozumiałością względem innych ludzi; humanitarny, łagodny, życzliwy': Ludzki szef, przełożony. Ludzkie traktowanie. Pełen ludzkich uczuć. Być ludzkim dla kogoś.
3. 'odpowiadający wymaganiom życia człowieka, odpowiedni dla ludzi, możliwy do wytrzymania przez człowieka, taki jak trzeba; przywoity, należyty': Ludzki wikt. Ludzkie warunki egzystencji. Utrzymać coś w ludzkim stanie.

zob. {coś} przechodzi ludzkie pojęcie; {coś} z ludzką twarzą; istota ludzka; nie tknęła {czegoś} stopa ludzka [człowieka]; po ludzku; rodzaj ludzki; ród ludzki; strzęp ludzki [człowieka]

¹ Słowniki, które powstały jako modernizacja SJPDor (SJPSz oraz USJP) nie wnoszą istotnych z punktu widzenia prowadzonych w tekście analiz zmian w sposobie definiowania tego przymiotnika, stąd zostały pominięte. W przywołanych opisach słownikowych opuszczono fragmenty zawierające dodatkowe przykłady, które nie są istotne dla prowadzonych rozważań.

ISJP²

1. **Ludzkie** jest to, co dotyczy ludzi, np. jest przynależne człowiekowi lub właściwe mu. ... *ludzka czaszka... Pamięć ludzka jest, jak wiadomo, zawodna... Opisywał zwykłe ludzkie sprawy... ..ludzka ciekawość... Błądzić jest rzeczą ludzką.* ► W funkcji przysłówka używa się wyrażenia **po ludzku**. ...*spotkanie głęboko, osobiście, po ludzku przeżywane.*
2. Mówimy o kimś, że jest **ludzki**, jeśli jest dobry, życzliwy i wyrozumiały dla innych. *Jak poprosisz, to ci pożyczysz, to ludzki człowiek... Był zawsze ludzki dla swoich podwładnych i szanowali go za to.* ► Także o postępowaniu takiej osoby. *Ten drugi lekarz ma przynajmniej ludzki stosunek do pacjentów.* ► W funkcji przysłówka używa się wyrażenia **po ludzku**. *Trzeba przyznać, że ojciec obszedł się z nimi po ludzku.*
3. Jako **ludzkie** określamy to, co jest godne człowieka. *Chcą w końcu zjeść jakiś ludzki obiad... Przesiedleńcy nie mogli liczyć na ludzkie zakwaterowanie... ..ludzkie traktowanie więźniów.* ► W funkcji przysłówka używa się wyrażenia **po ludzku**. *Miejmy nadzieję, że wreszcie i u nas można będzie żyć po ludzku... Zaczynij się wreszcie po ludzku zachowywać.*
4. Istota **ludzka**, jednostka **ludzka** lub istnienie **ludzkie** to książkowe określenia człowieka. *Jest to cena, jaką istota ludzka musi zapłacić za wkraczanie w niedozwolone dla niej regiony... ..wolność jednostki ludzkiej... Katastrofa ta spowodowała śmierć ponad trzech tysięcy istnień ludzkich.*
5. **Ród ludzki** lub **rodzaj ludzki** to ogół ludzi żyjących na ziemi lub człowiek rozpatrywany jako gatunek. Wyrażenia książkowe. *Rozum jest największym skarbem rodu ludzkiego... Z ruchem socjalistycznym wiązał się mit o szczęśliwej przyszłości całego rodzaju ludzkiego.*

*nie tknięty ludzką stopą: zob. **stopa** ***coś przechodzi ludzkie pojęcie:** zob. **pojęcie** ***robić (wszystko) co w ludzkiej mocy:** zob. **moc**.

WSJP PAN

1. 'związany z człowiekiem – istotą rozumną' [...].
2. 'związany z człowiekiem – kimś przyzwoitym'; 2a. ludzki szef 'życzliwy i wyrozumiały dla innych'; 2b. ludzki gest 'świadczący o czyjejs wyrozumiałości i życzliwości'.
3. 'znośny; taki, który zaspokaja potrzeby człowieka w stopniu odpowiednim' [...].

Drugie znaczenie w cytowanych słownikach: 'odznaczający się przychylnością, wyrozumiałością względem innych ludzi; humanitarny, łagodny, życzliwy' (SWJP) / 'związany z człowiekiem – kimś przyzwoitym' (WSJP PAN) ilustrują, jak się wydaje, przykłady z początku artykułu. Jednocześnie specyficzny kontekst tych wypowiedzi sugeruje dodatkowe cechy kogoś, kogo nazwiemy *ludzkim*. W poszukiwaniu dokładniejszej eksplikacji pomocna może się okazać propozycja Anny Wierzbickiej³ dotycząca wprawdzie przestarzałego już znaczenia rzeczownika *ludzkość*, ale aktualna jednocześnie w odniesieniu do wyrażenia *ludzki człowiek*:

² ISJP opisuje leksem *ludzki* razem z derywatem *po ludzku*.

³ Na podstawie konspektu A. Wierzbickiej do jej wykładu pt. *Polskie słowa-wartości: „dobroć”, „ludzkość”, „prawość”, „odwaga”, „serdeczność” w perspektywie porównawczej*, wygłoszonego na Uniwersytecie Warszawskim we wrześniu 2010 roku (cyt. za: Ciunović 2017: 201).

ludzkość (ludzki człowiek)

- a. może być tak: ktoś jest taki:
- b. ten ktoś często tak myśli o innych ludziach:
- c. „złe rzeczy mogą się dziać wszystkim ludziom, wszyscy ludzie mogą robić złe rzeczy”
- d. jeśli ten ktoś może zrobić komuś innemu coś złego, bo ten ktoś inny zrobił coś złego, ten ktoś nie chce tego robić
- e. ten ktoś myśli o tym kimś innym tak:
- f. „ja nie chcę, żeby ten ktoś czuł coś bardzo złego
- g. ten ktoś jest kimś takim jak ja”
- h. jeśli ten ktoś może zrobić temu komuś innemu coś dobrego, ten ktoś chce to zrobić
- i. dobrze jest, jeśli ktoś jest taki.

Jak pisałam w artykule o retorycznych użyciach leksemu *człowiek*, „*Ludzki człowiek* powstrzyma się więc od ukarania winnego (d) [...], nosi w sobie przekonanie o własnej niedoskonałości (g) i dąży do czynienia dobra (h)” (Ciunovič 2011: 404). Jest ponadto wyrozumiały dla kogoś, kto popełnił błąd (c). Wymienione cechy można odnieść do zdań z NKJP cytowanych na wstępie: kapłan z przykładu (1) nie chce w oczach nadawcy „ukarać” penitenta pokutą, dając tym samym wyraz swojej wyrozumiałości wobec tego, kto popełnił błąd. Szef z fragmentu (2) również powstrzymał się od ukarania zwolnieniem podwładnych, którzy na to zasługiwali. Wreszcie prodziekan ze zdania (3) zawiesił obowiązujące zasady, pozwalając studentowi na załatwienie sprawy poza ustalonymi godzinami dyżurów. *Ludzkim człowiekiem* w tych kontekstach okazuje się więc ktoś nie tylko ‘przychylny’, ‘łagodny’ i ‘życzliwy’, ale przede wszystkim ktoś, kto (w sytuacji nierównego statusu społecznego) świadomie zawiesza funkcjonujące zasady w imię dobra drugiego człowieka, nie negując jednocześnie zarzutów wobec tego ostatniego.

Paweł Boski w *Kulturowych ramach zachowań społecznych* (2007: 377) przekonywał, że taka postawa jest typowa dla polskiej mentalności i nazywał ją „naiwnym humanizmem”. Miała się wyrażać m.in. w takich sformułowaniach jak: *Bądź człowiekiem – zrozum człowieka, Traktuj ludzi po ludzku – bądź ludzkim człowiekiem czy Ten człowiek to ludzki człowiek*.

Wszystkie one [wymienione sformułowania – przyp. M.C.] odwołują się do miłosierdzia, wyrozumiałości i łagodności – humanistycznych elementów w kształtowaniu stosunków międzyludzkich. Zakotwiczone są one w katolickiej antropologii miłosierdzia, jednak uległy desakralizacji i przenikają życie codzienne. [...] „Być ludzkim człowiekiem” to tyle co uwzględnić własną oraz innych niedoskonałość i zawieszać rygorystyczne bezwzględnych norm moralnych, prawnych bądź pragmatycznych. Przeciwnością jest bycie człowiekiem *nieludzkim* czy *bezdusznym*, kierującym się imperatywem kategoriowym (Boski 2009: 377).

Kwestia kierowania się „imperatywem kategoriowym” wydaje się tu kluczowym stwierdzeniem. Zawieszenie rygorystycznych bezwzględnych norm staje się bowiem cechą wartościowaną pozytywnie, antonimiczną względem *bezduszności*, która ma

wyraźne konotacje negatywne. *Ludzka* postawą odznacza się w tym kontekście ktoś, kto ze względu na swoją pozycję społeczną (ksiądz, szef, prodziekan, urzędnik, sędzia, policjant...) mógłby ukarać zależną od niego osobę, a jednak z jakichś względów z takiej władzy w danej chwili rezygnuje. Jak przekonywał Boski (2009: 377), wyrażenia nazywające taką postawę (np. *ten człowiek to ludzki człowiek*) „są zupełnie nieprzetłumaczalne na inne języki, zwłaszcza zachodnie, co wskazuje na ich indygeniczną, polską specyfikę”. W dalszej części artykułu spróbuję ustalić, czy to przekonanie psychologa kulturowego można odnieść do języka angielskiego (i użyć słowa *human* [ludzki]).

Zawarta w tytule tekstu sugestia co do tego, że mamy do czynienia z rzadkim użyciem leksemu *ludzki* znajduje potwierdzenie w wyekscerpowanych przykładach z NKJP. W próbkce materiału językowego z 2012 r., obejmującego 200 losowo wybranych przykładów, znalazły się jedynie trzy takie, które można by przypisać do znaczenia ‘właściwy naturze człowieka, zgodny z naturą człowieka, pojmowaną jako dobra, stąd: odznaczający się przychylnością, wyrozumiałością względem innych ludzi; humanitarny, miłosierny, łagodny, życzliwy’⁴. Badania porównawcze z 2023 r. przynoszą następujące wyniki: na 100 losowo wybranych przykładów sześć można przypisać do wspomnianego znaczenia (‘właściwy naturze człowieka, zgodny z naturą człowieka, pojmowaną jako dobra...’), żaden cytat natomiast nie miał poszukiwanego przeze mnie kontekstowego znaczenia, które można by opisać jako ‘zawieszający funkcjonowanie zasad w imię dobra drugiego człowieka’, zob.:

- (4) *Oto, jakiego mężczyznę położono w czteroosobowej sali. Co krok napotykał się tutaj na człowieczeństwo i zwykłe l u d z k i e odruchy.*
- (5) *W pewnym momencie dochodzi do tego, że ofiara zaczyna odczuwać wdzięczność i sympatię do kata. Zaczyna doceniać jego l u d z k i e odruchy.*
- (6) *i dopiero odczekawszy ową chwilę ozwał się znowu, ale jakimś nowym, innym niż pierwej głosem: porzucił srogie, w surowości stężałe brzmienia i dobył mowy zwyczajnej, l u d z k i e j, łagodnie z ust wzbiegającej, tkliwej nieomal, serdecznej prawie [...].*
- (7) – *Takie się widziały poczciwe i l u d z k i e... te panicze na Bednarskiej!... – mamrotał potrącany przez prędkich przechodniów. – Dobrze im z oczów patrzyła [...].*
- (8) *Patrzyliśmy po ścianach, po podłodze. Ohyda. Nikt nie powiedział p o l u d z k u, człowieku, wyjdź, umyj się, masz tu chusteczkę, czy czegoś w tym rodzaju. To było straszne. To był obraz stanu naszych serc i ducha.*
- (9) – *To niepodobne do wiary! – oburzył się nauczyciel. – Mogłażby stać się rzecz tak okropna, wszystkim uczuciom l u d z k i m przeciwna? – Mówię przecie, że sam widziałem...*

W powyższych zdaniach nie można wprawdzie na podstawie dostępnego kontekstu wykluczyć znaczenia ‘zawieszający funkcjonowanie zasad...’ (może z wyjątkiem przykładu (5)), jednak wydaje się, że *ludzki* jest w tych fragmentach synonimem

⁴ Znaczenie to jest oczywiście szersze względem omawianego; istotna cecha ‘wyrozumiałości’ jest tylko jednym ze składników tego znaczenia.

życzliwego (4), dobrze traktującego (5, 8), łagodnego (6) i poczciwego (7), a antonimem srogiego (6) i okropnego (9).

Całkowicie odmienne wyniki przynoszą cytaty korpusowe z wyrażeniem *ludzki człowiek*. W tym wypadku zdecydowana większość z nich (8 na 12 poprawnych połączeń) dotyczy właśnie omawianego znaczenia, por.:

- (10) *A Michał... ja mu na „ty” mówię, bo to mąż Natalki i sam chciał, by do niego po imieniu... Pogada zawsze, zakupy pomoże nieść, nie tak jak inni. Na stanowisku, jednak l u d z k i c z ł o w i e k. Wysłucha, nie tak jak inni, co to w samochód wsiądq i już ich nie ma. Kiedyś mojej szwagierce porady prawnej udzielił... bo on prawnik z wykształcenia i jako radca pracował, a pieniędzy żadnych nie wziął.*
- (11) *To jest dyrektor. Wszędzie zajrzy, z każdym porozmawia. Gospodarz, panie dziejku. Czego chcą od niego? Człowiek na miejscu. Na miejscu, przyznali wszyscy. Wielki pan, a papierosa z nimi wypalił. Pogadał, nawet poradził. l u d z k i c z ł o w i e k.*

W obu przykładach *ludzki człowiek* jest kimś, kto choć mógłby z racji swojej pozycji społecznej (tu: wyższego stanowiska) zrobić coś, czego odbiorca by nie chciał, jednak tego nie robi ze względu na dobro drugiego człowieka (w tym sensie zawieszona funkcjonowanie zasad). Prawnik nie wziął zapłaty za poradę i nie korzysta z przypisanego mu prestiżu społecznego (10), a dyrektor jest bliski podwładnym (11) i skraca dystans w relacji szefa z pracownikiem.

Ludzkim człowiekiem może być także lekarz:

- (12) *Począwszy od tego, że nie wstydzimy się i mamy kogo spytać, gdzie się ten ginekolog znajduje. Że mamy pieniądze na bilet na autobus. Że nie wstydzimy się badania i rozmowy. Wreszcie – że lekarz, na którego trafimy, okaże się tak zwanym l u d z k i m c z ł o w i e k i e m, a nie polskim „lekarzem sumienia”, który nie uznaje antykoncepcji ani bezpiecznej aborcji za niewygodną cenę.*
- (13) *znaczy nie jest pogotowie jedno ale nas tam nie przyjęli bo nie było pediatry a obok jest ten szpital Madurowicza gdzie Ela rodziła. i tam też nie ma przyjęć tylko taki jakiś l u d z k i c z ł o w i e k był i się zlitował i mówię niech pan chociaż zobaczy bo jedziemy jutro do Kalisza czy mamy coś dalej z tym działać czy nie działać jak się zachować tak jakby bez obowiązku...*

Mimo że w przykładach (12) i (13) nadawca inaczej rozumie pomoc lekarza, to w treści obu zdań istotnym elementem jest świadome odejście od pewnych zasad po to, by – w ocenie nadawcy – działać na rzecz dobra pacjenta. We fragmencie (12) zawieszonymi regułami byłyby wymogi sumienia, natomiast w (13) – zasady funkcjonowania publicznej opieki zdrowotnej (wyznaczające m.in. godziny przyjęć). W obu przykładach osoby, którym przypisuje się cechę bycia *ludzkim*, przedkładają wyższe dobro (pomoc człowiekowi) ponad obowiązujące zasady.

Przeciwieństwem takiej postawy jest np. ślepe przestrzeganie zasad, niewzględnianie potrzeb innych ludzi, por.:

- (14) – *Jak Pan wspomina pracę z Wiktorem Tichonowem? – To nie był ludzki człowiek. Prowadził drużynę w sposób totalitarny. Poświęcał dla hokeja wszystko i tego samego oczekiwał od nas, a przecież mieliśmy rodziny.*

Z przytoczonych przykładów wynika, że z większym prawdopodobieństwem znajdziemy znaczenie przymiotnika *ludzki* ‘zawieszający funkcjonowanie zasad w imię dobra drugiego człowieka’ w wyrażeniu *ludzki człowiek*, dlatego też w części poświęconej językowi angielskiemu przedmiotem analizy będzie przede wszystkim ekwiwalent tego połączenia wyrazowego.

3. (WSPÓLNA) ETYMOLOGIA LEKSEMÓW *LUDZKI* I *HUMAN*

Cytowane uwagi Boskiego dotyczące katolickiego wymiaru polskiej mentalności⁵ i specyficznego rozumienia przymiotnika *ludzki* znajdują potwierdzenie w genezie leksemu *człowiek* i jego derywatów. Etymologia pojęciowa tego słowa (pomijam tę tradycyjną, prasłowiańską z uwagi na ograniczony tematem charakter artykułu) znajduje początek w dwóch źródłach: chrześcijaństwie i antycznym pojęciu *humanitas* (por. Ciunovič 2017: 75–80).

Przyjęcie przez Polskę chrztu w 966 roku było równoznaczne z przyjęciem chrześcijańskiego spojrzenia na istotę ludzką i jej miejsce w świecie. Fundamentalną prawdą dla tej religii jest stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boga (z czego wynika pierwotna wartość istoty ludzkiej), jak również fakt odkupienia ludzkich grzechów przez ofiarę Chrystusa. W konsekwencji człowiek nie ponosi już zasłużonej kary (wiecznego potępienia) za swoje winy: silniejsza jest w tym wypadku miłość Boga. Jeśli do zbioru tych prawd dołączymy chrześcijańskie przykazanie miłości bliźniego (także nieprzyjaciela), okaże się, że treść omawianego znaczenia przymiotnika *ludzki* wpisuje się w całości w światopogląd chrześcijański.

Na kształt rozumienia leksemu *człowiek*, a zwłaszcza jego derywatów, istotny wpływ miało także antyczne rozumienie pojęcia *humanitas*, które w polskiej kulturze zadomowiło się w końcu XVI wieku, wraz z odrodzeniem antyku. Przymiotnik *ludzki* tłumaczony był w ówczesnych słownikach właśnie jako *humanus* (np. Kn), także *comis* [‘wesoly, uprzejmy’], *hospitalis* [‘gościnny’], *popularis* [‘towarzyski, życzliwy względem ludzi’]. Tradycje łacińskiej *humanitas* (tłumaczonej w szesnastowiecznej polszczyźnie jako *ludzkość*) sięgają z kolei greckich słów: *paideia* (‘wykształcenie i ćwiczenie w sztukach pięknych’, Ziomek 2002: 21) i *philantropia* (‘życzliwość, szlachetna postawa, ludzkość wobec kogoś, miłość do ludzi’). Wydaje się, że w rozumieniu ludzi odrodzenia *ludzkość* była raczej bliższa słowu *philantropia* (przekonuje o tym znaczna

⁵ Boski pisze o „humanistycznym aspekcie katolicyzmu” w kontekście polskiej mentalności (2009: 375).

przewaga w definiowaniu *ludzkości* leksemów, które odwołują się do wartości moralnych, a nie intelektualnych, por. Ciunovič 2017: 80). To z kolei miało wpływ na pozytywne (z punktu widzenia wartości moralnych) wartościowanie przymiotnika *ludzki*⁶.

Spuścizna tych antycznych pojęć i słów jest jednocześnie częścią dziedzictwa kultury anglosaskiej. W języku angielskim zachował się łaciński odpowiednik *humanitas* (ang. *humanity*) oraz *humanus* (ang. *human, humane*). Warto zatem przyrzeć się, czy także na poziomie znaczeń tych słów mamy do czynienia z kontynuacją myśli starożytnych.

4. JĘZYK ANGIELSKI: *HUMAN, HUMANE*

Oba angielskie odpowiedniki łacińskiego *humanus*: *humane* i *human* mają znaczenia zawierające pozytywne wartościowanie. Pierwszy z nich opisuje ‘dobre, życzliwe, uprzejme traktowanie ludzi i zwierząt’, a jego najbliższym polskim ekwiwalentem jest przymiotnik *humanitarny*, por.:

OALD

‘showing kindness towards people and animals by making sure that they do not suffer more than is necessary’: *a caring and humane society. These regulations ensure the humane treatment of all refugees. the humane killing of animals.*

Jeśli ktoś jest *humane*, to traktuje inne stworzenia tak, by „nie cierpiały bardziej niż jest to konieczne”. Typowymi kontekstami są: *the humane treatment of all refugees, the humane killing of animals*; przymiotnik ten jest więc również semantycznie bliski jednemu ze znaczeń leksemów *ludzki* i *po ludzku* (por. *traktować więźniów po ludzku, ludzkie traktowanie*).

Drugi z omawianych przymiotników (*human*⁷) ma już inne znaczenia:

OALD

1. [only before noun] ‘of or connected with people rather than animals, machines or gods’: *the human body / brain. human anatomy / activity / behaviour / experience. a terrible loss of human life. Contact with other people is a basic human need. [...]*.
2. ‘showing the weaknesses that are typical of people, which means that other people should not criticize the person too much’: *human weaknesses / failings. We must allow for human error. It’s only human to want the best for your children.*
3. ‘having the same feelings and emotions as most ordinary people’: He’s really very human when you get to know him. *The public is always attracted to politicians who have the human touch* (= the ability to make ordinary people feel relaxed when they meet them). [...].

⁶ Greckie znaczenie rzeczownika *paideia* miałoby z kolei kontynuację w przymiotniku *humanistyczny*, odwołującym się do wartości intelektualnych.

⁷ Pomijam znaczenie rzeczownikowe (*a human* – pol. *człowiek*) tego wyrażenia.

Typowe konteksty użyc i kolokacje w znaczeniu drugim (np. *human weakness*, *we must allow human error*, OALD) ujawniają synonimiczność tego leksemu względem takich słów jak: *słaby*, *podległy błędowi*, *omylny*. Przymiotnikiem *human* określimy również kogoś, kto odczuwa emocje typowe dla człowieka (znaczenie trzecie), co jest postrzegane jako cecha wartościowana pozytywnie (patrz przykładowe zdania).

Jeśli zatem szukać odpowiedników polskiego wyrażenia *ludzki człowiek* (na poziomie formy językowej i treści znaczenia), należałoby uwzględnić następujące warianty:

?*a humane man*⁸

?*a humane human*

?*a human man*

?*a human human*

Przykłady wyekscerpowane z dwóch największych korpusów angielskojęzycznych: British National Corpus (BNC) oraz Corpus of Contemporary American English (COCA) potwierdzają, że takie wyrażenia funkcjonują w języku angielskim (jedynym wyjątkiem jest *a humane human*), przy czym wariant *a human human* wystąpił tylko w korpusie amerykańskiego angielskiego (COCA):

a humane man: BNC – 9; COCA – 9

a humane human: BNC – 0; COCA – 0⁹

a human man: BNC – 1; COCA – 54

a human human: BNC – 0; COCA – 3¹⁰

Przykłady z pierwszym z wariantów (*a humane man*) dotyczą humanitarnego traktowania zwierząt (15), (16) lub jeńców wojennych (17), oznaczają osobę łagodną (18) bądź wrażliwą (19):

(15) *As befits a Quaker, Sewell was a humane man. He thought the firing of horses shouldbe prohibited by Act of Parliament, and he condemned the practice of nicking horses' tails.*(BNC)

(16) *Don't stare at me. I'm a humane man, but right now, I could kick a kitten through an electric fan.* (COCA)

⁸ Leksem *człowiek* ma w języku angielskim dwa odpowiedniki: *a man* oraz *a human*.

⁹ Jedyne cytaty: *humane human settlements* nie spełnia narzuconych kryteriów, gdyż związek *humane human* nie stanowi tu samodzielnego związku zgody (nadrzędnym rzeczownikiem jest leksem *settlements*).

¹⁰ Korpus wyświetla 17 przykładów, jednak są to nieadekwatne konteksty (np. *What makes a human human?*) lub faktyczne powtórzenia jednego leksemu *human*, a nie związek zgody przymiotnika z rzeczownikiem.

- (17) *[...] shoot the poor fellow,' the artillery officer said.' I am a h u m a n e m a n. I will not let him suffer. (COCA)*
- (18) *Since I am a mild and h u m a n e m a n, I did not tell him that it was utterly hopeless [...]. (BNC)*
- (19) *But Redpath was a good policeman partly because he was also a sensitive and humane man. He could never forget that the broken body on a mortuary slab was linked, somehow and somewhere, to living human beings – wives or husbands, parents, children, friends who might really care about the dead. (BNC)*

Wyrażenie *a h u m a n m a n* ma w amerykańskim angielskim znacznie więcej przykładów, przy czym na ogół dotyczą one relacji człowiek – Bóg, człowiek – zwierzę, człowiek – maszyna, a także swój – obcy, np.:

- (20) *God was a h u m a n m a n and remains flesh and bones. (COCA)*

Zdarzają się również konteksty, w których *human* użyty jest w znaczeniu trzecim ('odczuwający emocje bliskie zwykłym ludziom'):

- (21) *deeply h u m a n m a n with the tender boy inside (COCA)*

Tego znaczenia dotyczy również jedyny cytat w BNC:

- (22) *For a boss, in fact, he was a very h u m a n m a n, who had hardly tried to hide the tears behind his eyes as he had stepped into the Mercedes earlier. (BNC)*

Dwa cytaty w COCA (pochodzące z tego samego źródła) zawierają znaczenie *human man* jako 'współczujący', 'pocziwy':

- (23) *Martin Cunningham's large eyes. Looking away now. Sympathetic h u m a n m a n he is. Intelligent. Like Shakespeare's face. Always a good word to say.*
- (24) *Mr. Power's grey hair evokes associations of respectability and stability, certainly not of an unusual love affair, while Martin Cunningham, a „sympathetic and h u m a n m a n,” does not prepare us for the kind of anguish he has to bear at home with his drunken wife.*

Wreszcie, wariant *a h u m a n h u m a n* pojawia się tylko w amerykańskim angielskim i jedynie w trzech cytatach, przy czym dwa z nich odnoszą się do znaczenia *człowieka* jako 'istoty dobrej':

- (25) *I'm gonna go to the hospital with him. Mm-hmm. You know, 'cause it's, you know, the right thing to do, as a human. Correct. Not as a girlfriend human, though. Just a h u m a n h u m a n, so we're clear.*
- (26) *Rentner lets the boy go, this week before Christmas. He returns to his store a better, more deeply h u m a n h u m a n.*

Niewątpliwie w przykładach (15)–(19) oraz (23)–(26) przymiotniki *humane* (15)–(19) oraz *human* (23)–(26) zostały użyte w znaczeniach wartościowanych pozytywnie i odwołujących się do norm moralnych. Żaden cytat jednak nie ujawnił znaczenia obecnego kontekstowo w przykładach z wyrażeniem *ludzki człowiek*: ‘zawieszający funkcjonowanie zasad w imię dobra drugiego człowieka’.

5. PODSUMOWANIE

Czy możemy zatem na podstawie powyższej analizy uznać, że użytkownicy języka angielskiego nie darują win i nie odstępują od zasad w imię dobra drugiego człowieka? Oczywiście nie. Wydaje się jednak, że nie wiążą tej postawy z byciem *ludzkim* (*human, humane*) i używają innych przymiotników do jej nazwania. Inaczej jest w języku polskim: omówione w artykule przykłady z wyrażeniem *ludzki człowiek* dowodzą, że istotnym składnikiem nacechowanego pozytywnie znaczenia przymiotnika *ludzki* jest właśnie ‘zawieszający funkcjonowanie zasad w imię dobra drugiego człowieka’. Przymiotniki *ludzki* oraz *human, humane* w tym względzie istotnie się różnią.

Bibliografia

- Boski, P. 2009. *Kulturowe ramy zachowań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ciunovič, M. 2011. *Jestem tylko człowiekiem. O retorycznych użyciach wyrażenia typu: (to) też człowiek, być (tylko) człowiekiem, po ludzku*. W: *Polskie dźwięki, polskie słowa, polska gramatyka (system – teksty – norma – kodyfikacja)*, red. B. Pędzich, D. Zdunkiewicz-Jedynak, s. 397–406. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ciunovič, M. 2017. *Historia człowieka w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Grzegorzczkova, R. 1990. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kalisz, R. 1993. *Pragmatyka językowa*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Morris, C.W. 1938. *Foundations of the theory of signs*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Szczepankowska, I. 2011. *Semantyka i pragmatyka językowa. Słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Wierzbicka, A. 2010. *Polskie słowa-wartości: „dobroć”, „ludzkość”, „prawość”, „odwaga”, „serdeczność” w perspektywie porównawczej*. Wykład wygłoszony na Uniwersytecie Warszawskim 25.09.2010.
- Ziomek, J. 2002. *Renesans*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Słowniki

- ISJP – Bańko, M. red. 2000. *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Kn – Knapski, G. 1643. *Thesaurus polono-latino-graecus seu promptarium linguae latinae et graece in tres tomas divisum*. Kraków: F. Cezary.
- OALD – Wehmeier, S. red. 2003. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*, t. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SWJP – Dunaj, B. red. 2000–2004. *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–5. Kraków: Wydawnictwo SMS.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, P. red. 2007–. *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <https://wsjp.pl/>

On a rare, yet interesting, usage of the Polish adjective ludzki compared to the English equivalent human

Summary

The lexemes *ludzki* and *human* are treated (e.g. in didactics and translation studies) as equivalents, which is reflected in the dictionary descriptions of the meanings of these words. At the same time, the analysis of the contexts where the expression *ludzki człowiek* is used leads to other conclusions: not all contents of the Polish adjective are present in its English equivalent. *Ludzki* is also 'one who suspends the operation of principles for the sake of another human being'. This component of a more general meaning ('consistent with the human nature, conceived as good; hence: characterised by favourable disposition, understanding for other people; humane, merciful, gentle, kind', SJPDor) seems to be absent from English (adjectives *human* and *humane*). This article applies the methodology based on the pragmatic analysis of the communication situation and consideration for the context of the utterance/statement (after Grzegorzczkova 1990). The language material used was derived from the following corpora: NKJP (National Corpus of Polish), BNC (British National Corpus), and COCA (Corpus of Contemporary American English).

Keywords: semantics – linguistic pragmatics – *ludzki* – *human* – *ludzki człowiek*.

Trans. Monika Czarnecka